

Взаємозв'язок понять “інтерес”, “мотив”, “потреба”

Формуванню активної творчої особистості, її самостійності в шкільні роки стало змістом багатьох педагогічних досліджень. При цьому в сучасній дидактиці особливу увагу отримали питання внутрішньої перебудови підсвідомості, засвоєння учнями основних ідей навчальних предметів, міжпредметних зв'язків, формування творчої особистості.

Виділялась та все ґрунтовніше досліджувалась проблема мотивів навчання, потреб, інтересів учнів, їх відносин до знань, навчання в школі. Ефективність навчального процесу в сучасній школі напряду залежить від мотивів навчання учнів. У загальній структурі мотивації одні з них відіграють домінуючу роль, переважають, інші – підпорядковану, деякі слабопомітну.

Метою даної статті є з'ясування залежності характеру домінуючих мотивів, їхньої сили впливу на особистість, навчання учня, важливості врахування ролі індивідуальної значущості кожного з них. Найважливішим мотивом при цьому виступає інтерес, який є основою активності, самостійності учня у навчанні, його ставлення до навчальних предметів та до школи взагалі.

Сучасна теорія навчання і виховання дітей при аналізі педагогічних явищ звертається до особистості дитини, до тих внутрішніх процесів, що викликаються в неї діяльністю, спілкуванням і спеціальними педагогічними впливами. Одним із таких внутрішніх процесів є інтерес, який безпосередньо впливає на діяльність не тільки учня, а й будь-якої дорослої людини.

Загальна теорія інтересу, розроблялась, багатьма психологами (Б.Г. Ананьев, М.Ф. Беляев, Л.І. Божович, Л.А. Гордон, В.Г. Иванов, А.Г. Ковальов, В.Н. Мясичев, С.Л. Рубинштейн, И.М. Цветков та ін.) [1; 2; 5; 6; 7; 9; 15 та ін.]. Поняття інтерес відображає об'єктивно існуючі

відносини особистості, що з'являються в результаті впливу реальних умов життя і діяльності людини.

Психологічні дослідження доводять, що формування інтересу – не замкнений у собі автономний процес [5; 8, с. 133]. Він обумовлений соціальним оточенням, сферою і характером діяльності не тільки самої людини, але і людей, її оточуючих процесів навчання і виховання, що розташовують особливими стимулами виникнення інтересу, колективом, активністю самої особистості, її позицією та її роллю в діяльності колективу.

Інтерес завжди має визначену предметну спрямованість. Інтереси людини різноманітні, як різноманітний навколишній світ. Однак з різноманіття предметів, явищ навколишнього світу в інтересі кожної особистості вибірково відображається саме те, що значимо, важливо, цінне для самої особистості, що пов'язано з її індивідуальним досвідом і розвитком.

Своєрідність пізнавального інтересу відображається в складному пізнавальному відношенні до світу предметів, явищ, до знань про них, до наукових областей, що їх вивчають. Це відношення виражається в поглибленому вивченні, у постійному і самостійному добуванні знань у галузі, яка цікавить, наполегливому подоланні труднощів, що лежать на шляху оволодіння знаннями і способами їхнього одержання.

Найбільш повно, на нашу думку, характеризує інтерес Г.І. Щукіна [16]. Інтерес виступає перед нами як:

- вибірна спрямованість психічних процесів людини на об'єкти і явища навколишнього світу;
- тенденція, прагнення, потреба особистості займатися саме даною областю явищ, даною діяльністю, що приносить задоволення;
- могутній побудник активності особистості, під впливом якого всі психічні процеси протікають особливо інтенсивно і напружено, а діяльність стає захоплюючою і продуктивною;

– особливе вибірне (не байдуже, а наповнене активними помислами, яскравими емоціями, вольовими устремліннями) відношення до навколишнього світу, до його об’єктів, явищ, процесів.

Проблемі інтересу в зарубіжних дослідженнях приділяють значну роль. Так, в США та країнах Західної Європи, де це питання найбільш ґрунтовніше досліджується, розуміння поняття інтересу в психології та педагогіці складне та невизначене. Дослідженнями загальних проблем інтересу займалися Д. Кудер, Ш. Мюллер, Д. Супер, Д. Фрейер та інші. Вивченням інтересів дітей та учнів шкіл займалися С. Ларсебо, Р. Молен, Л. Тілер, та інші.

Різнманітні теорії інтересу по різному трактують його природу. Наприклад інтелектуалістичні теорії та теорії інтересу-почуття приводили деяких зарубіжних вчених до ототожнення інтересу з такими психічними процесами, як воля, увага, мислення після цього слідувало пряме відхилення самого феномена “інтерес” та визнання його непотрібним в психології та педагогіці. Інтерес ототожнюється також з емоціями, як це робить К. Ізард, зазначаючи, що інтерес це позитивна емоція, яка переживається людиною частіше ніж усі інші емоції [8, с. 105-107].

Сучасна трактовка поняття “інтерес” в зарубіжній науці залишається різнманітною, часто з протилежними позиціями. Це пояснюється складністю самої сутності інтересу, який дійсно виступає перед нами різнманітними своїми сторонами.

В освітній діяльності важливим з позиції ефективності навчального процесу є поняття “інтерес до навчального предмету”.

На думку, А.Н. Леонтьєва: “...цікавий навчальний предмет – це навчальний предмет, який став “сферою цілей” учня в зв’язку з тим чи іншим збуджуючим мотивом...” [10, с. 297].

Пізнавальний інтерес, навчально-пізнавальний інтерес, інтерес до виду діяльності, якщо їх об’єднує конкретна предметна спрямованість то вони стають складовими частини інтересу до певного шкільного навчального предмету.

На наш погляд, це комплексне поняття, яке виражається в слідуючому:

- потяг до більш глибокого оволодіння навчальним предметом або цілком суміжній дисципліні;
- потреба до творчого оволодіння знаннями з предмету, уміннями та навичками до їх творчого застосування;
- читання додаткової навчальної та науково-популярної літератури по предмету;
- добровільний вибір завдань підвищеної складності та їх успішному виконанні.

У психологічній і педагогічній літературі, також вживається поняття “пізнавальний інтерес” і рідше “навчальний інтерес”, іноді “навчально-пізнавальний” при чому часто ці терміни розглядаються як тотожні.

По співвідношенню цих понять, Г.І. Щукіна виступає проти спроб замінити термін “пізнавальний інтерес” терміном “навчальний інтерес”, мотивуючи це тим, що термін “пізнавальний інтерес” більш точно виражає цей вид інтересу, оскільки в зоні пізнавального інтересу вже підлітка, не говорячи про старшого школяра, знаходяться не тільки знання, обмежені навчальними програмами, а й численні наукові відкриття сучасності [16, с. 5].

Погоджуючись з цією думкою, В.К. Демиденко наголошує, “...що пізнавальні та навчальні інтереси – явища хоч і взаємопов’язані, але не тотожні. Особливо, коли йдеться про навчально-виховний процес, правомірніше говорити саме про навчальні інтереси, оскільки це дає можливість більш предметно зайнятися вивченням проблеми ставлення учнів до навчального предмету...” [5, с. 8].

На думку А.К. Маркової та В.Б. Бондаревського, навчальний інтерес це – різновид, окремий випадок пізнавального інтересу, який базується на специфічній людській потребі в нових враженнях, нової інформації [11, с. 5]. Крім того А.К. Маркова використовує поняття навчально-пізнавальний

інтерес [3, с. 14-17], розуміючи під ним – глибокий інтерес не тільки до результатів й процесу навчання, а і способам, прийомам його здійснення .

В своїх дослідженнях Н.Г. Морозова зазначає “...інтерес (у тому числі і пізнавальний) має пізнавальний характер, без пізнавального компонента інтересу немає, пізнавальним інтересом вона вважає окремий випадок загального поняття інтересу: інтерес до навчальної діяльності, отримання знань, до науки...” [12, с. 7].

Отже вона також, наголошує, що навчальний інтерес це певний вид пізнавального інтересу. Сама постановка проблеми навчальних інтересів, на нашу думку, спонукає нас звертати увагу на ставлення не тільки до засвоєння учнями відповідних знань, умінь (пізнання), а й до самого процесу навчання. Такий підхід дасть можливість глибше, ширше вивчити проблему перебігу навчального процесу, сприятиме ефективнішим пошукам шляхів його дальшого вдосконалення.

Розглядаючи феномен інтересу, треба визначити його взаємозв'язок з мотивацією, як однією із основних утворень особистості. Сфера мотивацій та потреб людини не може бути зведена до жодного з видів спонукань, що входять у неї. Незважаючи на загальне визнання цих теоретичних положень, вони далеко не завжди реалізуються в конкретних психолого-педагогічних дослідженнях.

Мотивація навчання складається з ряду постійно змінних відносин та взаємодіючих між собою спонукань (потреби, зміст навчання для школяра, його мотиви, інтереси). Тому становлення мотивацій є не просте зростання позитивного чи негативного відношення до навчання, а є ускладнення структури мотиваційної сфери, спонукань, поява нових, більш зрілих, іноді суперечливих відносин між ними [11, с. 13].

Одним із основних понять мотивації є мотив навчання. На думку Л.І. Божович, А.К. Маркової, мотив навчання це – спрямованість активності учня на ті чи інші сторони навчальної праці [2; 11].

Так, пізнавальні мотиви, наголошує В.Г. Гетта, спрямовані на процес пізнання, підвищення ефективності його результатів – знань, умінь і навичок, а також на способи пізнання і отримання знань, прийоми і методи навчальної роботи, на підвищення ефективності цих способів і методів пізнання; соціальні мотиви характеризують активність учня стосовно тих чи інших сторін взаємодії з іншою людиною в ході навчання, до результатів спільної діяльності і способам цих взаємодій, до підвищення ефективності результатів і способів цих взаємодій [4].

З цієї позиції, на нашу думку, може бути визначена така похідна складова мотиваційної сфери як інтерес. Він виступає як інтегральний показник мотивації, результат складних процесів, що відбуваються в мотиваційній сфері. Інтерес виражається позитивними емоціями та вибіркою спрямованістю учня до різних сторін навчання. Разом з інтересом необхідно, як зазначає Г. Терещук, враховувати індивідуальні здібності учнів для їх оптимального розвитку [15, с. 28].

Будучи глибоко особистісним утворенням, пізнавальний інтерес в навчанні найчастіше пов'язаний з потребами людини, саме тому в ряді робіт з проблеми пізнавальних інтересів і духовних потреб явно виступає тенденція до їх ототожнення (свідомо використовуючи поняття пізнавальний інтерес, ми маємо на увазі інтерес до пізнавальної діяльності, яка є основною в шкільному віці). Це має місце в роботах Л.І. Божович, що визначає пізнавальний інтерес як “потреба в знанні, що орієнтує людини в дійсності” [2]. Подібне трактування є і в працях В.Н. Мясищева, що також розглядає інтерес як потреба в оволодінні знанням [7].

Взаємозв'язок між пізнавальними потребами й інтересами дуже складний. Існує найтонша взаємообумовленість інтересів і потреб, що, однак, не дає основ проводити між ними знак рівності.

“Спроба звести інтерес до потреб, визначаючи його винятково як усвідомлену потребу, – неспроможна” – пише С.Л. Рубинштейн [14].

З його погляду, інтерес – це спрямованість помислів, думок, потреб, бажань, потягів. Потреба викликає бажання мати предмет, інтерес – прагнення ознайомитися з ним. З насиченням потреба зникає, задоволення ж інтересу – стимул його подальшого удосконалювання і поглиблення.

Докладне психологічне висвітлення стану проблеми потреб і інтересів розглядає А.Г. Ковальов. Він детально аналізує фізіологічну природу потреб, вносить новизну в їхню класифікацію, виділяючи спеціальний вид соціальних потреб, і рішуче відкидає прагнення вважати інтерес усвідомленою потребою. Він пише: “Не можна звести, ототожнити поняття “потреба” і “інтерес”, тому що – ми нерідко зіштовхуємося з фактами розбіжності потреби й інтересу”. У той же час, він стверджує про необхідність встановлення між ними взаємодії, тому що “...в процесі формування пізнавальний чи естетичний інтерес може перетворитися в життєву потребу людини”. Також А.Г. Ковальов більш виразно розглядає потребу як вираження необхідності, інтерес же – як особисту прив’язаність до діяльності, до предмета. “Інтерес, – пише він, – виникає на основі потреби, але не зводиться до неї” [9].

На базі потреб у процесі громадського життя в різноманітній діяльності в людини з’являються і розвиваються інші джерела його прагнень (почуття, інтереси, погляди і переконання), що у свою чергу вступають у складні відносини і взаємозв’язки з потребами.

Особливо складний і багатоплановий зв’язок потреб і інтересів у такій області, як пізнавальна діяльність людини.

Первинною формою пізнавального інтересу є цікавість як реакція на зміну обстановки, на появу нового в навколишньому світі, “як жадібне прагнення довідатися, орієнтуватися в ситуації”.

Потім виникає допитливість, що, за твердженням Н.Ф. Добриніна [6], є діючою формою вираження інтересу до пізнання, про що свідчить безліч задаваних дитиною питань.

У будь-який період свого становлення пізнавальний інтерес є спонукальною силою, зазначає А.Н. Леонтьєв [10]. Але на ранніх етапах розвитку він не має характеру того потягу, який властивий потребі.

До того ж задоволення пізнавального інтересу не приводить школяра до стану насичення і задоволеності, настільки характерних для випадку задоволення потреби. Навпаки, із задоволенням пізнавального інтересу прагнення до знання здобуває новий стимул у виді успішного результату.

Риси вищої духовної потреби пізнавальний інтерес здобуває, лише досягаючи дуже високого рівня, коли школяр знаходиться в постійному пошуку, коли він випробує занепокоєння, якщо не задовольняються його бажання знати і вміти.

Пізнавальний інтерес виростає з потреби знати, орієнтуватися в дійсності, але високою духовною потребою він стає лише на вищому рівні свого розвитку, що досягається далеко не в кожного не тільки школяра, але і зрілої людини.

Таким чином розглядаючи інтерес як наслідок, як один з інтегральних проявів складних процесів мотиваційної сфери (в якості іншого загального прояву стану мотиваційної сфери можуть виступати відносини особистості) та потреб людини. Ми не поєднуємо інтерес, мотиваційну спрямованість та потреби, а розрізняємо їх, вважаючи потреби першоосновою, мотиваційну сферу основою, а інтерес – наслідком та проявом процесів, які відбуваються в них. Цей крок в теоретичному розумінні інтересу дозволяє нам більш точно та ґрунтовніше досліджувати процес його формування – не тільки через зміст навчального матеріалу, активізацію навчальної діяльності, але і через розвиток мотиваційної сфери, її складових (мотиви, цілі, емоції) та в взаємозв'язку з потребами. Дослідження того, як зміни в мотиваційній сфері та потребах учня приводять до зростання (спадання) інтересу, допоможе сформулювати і більш конкретні рекомендації для формування інтересу учнів до конкретного навчального предмету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – М.: Наука, 1977. – 380 с.
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Психологическое исследование. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
3. Бондаревский В.Б. Воспитание интереса к знаниям и способности к самообразованию. – М.: Просвещение, 1985. – 144 с.
4. Гетта В.Г. Потреба, мотив, мета в житті і в навчанні. // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Випуск 12. серія: педагогічні науки. Збірник. – Чернігів, 2002. – №12. – С. 13-14.
5. Демиденко В.К. Виховання інтересу учнів до навчання. – К.: Знання, 1978. – 32 с.
6. Добрынин Н.Ф. Возрастная психология. Курс лекций. – М.: Просвещение, 1965. – 295 с.
7. Иванов В.Д. Самодеятельность, самостоятельность, самоуправление, или несколько историй из жизни школьников с вопросами, письмами, монологами и документами. Книга для старшеклассников. – М.: Просвещение, 1991. – 128 с.
8. Изард К. Психология эмоций. – СПб.: Питер, 2000. – 464 с.
9. Ковалев А.Г. Психология личности. – Л.: ЛГПИ, 1963. – 433 с.
10. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
11. Маркова А.К. Формирование интереса к учению у школьников. – М.: Педагогика, 1986. – 192 с.
12. Морозова Н.Г. Учителю о познавательном интересе. – М.: Знание, 1979. – 47 с.
13. Мясищев В.Н. Основные проблемы и современное состояние психологии отношений человека. М.: Знание, 1960. – 223 с.
14. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб: Питер, 1999. – 720 с.

15. Терещук Г. Загальні дидактичні основи індивідуального підходу до учнів.
// Трудова підготовка в закладах освіти, 1997. – №4. – С. 28-33.
16. Щукина Г.И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся. – М.: Педагогика, 1988. – 208 с.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена з'ясуванню взаємозв'язку понять "інтерес", "мотив" та "потреба", їх співвідношення та взаємовплив. Автор досліджує роль інтересу в пізнавальній діяльності учнів. Він доводить, що ефективність навчального процесу в сучасній школі напряму залежить від мотивів навчання учнів. Пропонує, у залежності від характеру домінуючих мотивів, їхньої сили впливу на особистість, навчання учня, враховувати роль індивідуальної значущості кожного з них.

Ключові слова: інтерес, пізнавальний інтерес, навчальний інтерес, інтерес до навчального предмету, формування інтересу, мотив, пізнавальний мотив, мотив навчання, мотивація, потреба.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена выяснению взаимосвязи понятий "интерес", "мотив" и "потребность", их соотношение и взаимовлияние. Автор исследует роль интереса в познавательной деятельности учеников. Он доказывает, что эффективность учебного процесса в современной школе напрямую зависит от мотивов учения учеников. Предлагает, в зависимости от характера доминирующих мотивов, их силы влияния на личность, учебу ученика, учитывать роль индивидуальной значимости каждого из них.

Ключевые слова: интерес, познавательный интерес, учебный интерес, интерес к учебному предмету, формирование интереса, мотив, познавательный мотив, мотив обучения, мотивация, потребность.

SUMMARY

The article is devoted finding out of intercommunication of concepts "interest", "reason" and "necessity", their correlation. An author probes the role of interest in cognitive activity of students. He proves that efficiency of educational process at modern school straight depends on reasons of studies of students. Offers, depending on character of dominant reasons, their forces of influence on personality, studies of student, to take into account the role of individual meaningfulness each of them.

Key words: interest, cognitive interest, educational interest, interest to the educational object, forming of interest, reason, cognitive reason, teaching reason, motivation, necessity.